

FƏZAIL VƏLİ İMRANOĞLU
Tarix elmləri doktoru, professor

ATLA BAĞLI İNANIŞLARIN ETNOQRAFİK ÇİZGİLƏRİ

Xalq məişətinin elə bir sahəsi yoxdur ki, Xorada adət, inanc, sınağa və s. bu və ya başqa şəkildə özünü göstərməsin. Türk etnik-mədəni varlığının milli-müəyyənlik göstəricisi səviyyəsinə yüksələn adət, inanc və sınımalar onun milli kimliyini, tarixi-mədəni əlaqələrini, həyat və məişət tərzini, mənəvi mədəniyyət sahəsində əldə etdiyi nailiyyətləri, təxəyyül və fəhm imkanlarını özündə aydın şəkildə təcəssüm etdirərək türk etnosunun təyinedici xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirən ən ciddi mənbələrdən biri hesab olunur [11, səh. 6]. Türk etnik-mədəni sistemində mövcud olan xalq adət, inanc və sınımaları güclü emosional enerjini özündə birləşdirir, insanların fəlsəfi və estetik görüşlərini, həyat, varlıq, mövcudluq, yaşayış tərzini, təbiət və kainat haqqında təsəvvürlərini, xeyirlə şərin mübarizəsini, yaxşılıq-yamanlaq təzadlarını, təbiətə, təbiət hadisələrinə və cəmiyyətə münasibətlərini əks etdirir. Tarixin ayrı-ayrı dövrlərində transformasiyaya və modernləşdirməyə məruz qalmasına baxmayaraq, onlar arxaik, itirilmiş düşüncə tərzini olmayıb, real həyatda təsdiqini tapmış və bu gün də yaşamaqda olan hadisə və davranışlar kimi qavranılır [16, səh. 3]. Azərbaycan mifoloji mətnlərinə [4] istinad edən etnoqraf T.S.Şahbazov daha sonra haqlı olaraq yazır ki, sözlün həqiqi mənasında adətlər və inamlar “xalqın tarixi keçmişinin öyrənilməsi ilə bərabər, bu gününü də dərk etməyə, tarixi-mədəni perspektivi düzgün müəyyənləşdirməyə də imkan verir [16, səh. 4].

Təsərrüfat və ailə məişəti ilə yanaşı, maddi mədəniyyət sahəsində də tarixən çoxlu xalq adətləri və inamları yaranmış, zaman-zaman biçim-

lənmiş və xalqın təxəyyül və fəhm imkanlarının, yaradıcı təfəkkürünün orijinal dəyərləri kimi günümüzdə qədər gəlib çıxmışdır. Azərbaycan etnoqrafiyasının yaşayış məskənləri və evlər, geyimlər və bəzəklər, süfrə mədəniyyəti kimi sahələrində formalaşan adət, inanc, sinama və s. kimi milli-mənəvi dəyərlər xalq nəqliyyatı sahəsində də kütləvilik təşkil edir. Onların bir qismini də atla bağlı inanclar və sinamalar təşkil edir.

Qeyd edək ki, at minilliklər boyu öz dövrünün ən sürətli və ən rahat nəqliyyat vasitəsi olmuşdur. Kəndlər arasında əlaqəni təmin etmək, zəruri məişət və təsərrüfat yüklərini daşımaq, yaxın bazarlara satmaq və dəyişmək üçün məhsul çıxarmaq, aramsız köç yolları boyunca sürüləri müşayiət etmək, ölkənin ipək, neft, duz və s. xammalını beynəlxalq ticarətə tanıtmək, ümumiyyətlə, müxtəlif səpkili əlaqələr yaratmaq üçün xalq minik-yük nəqliyyatından, xüsusilə də atdan xalqımız geniş istifadə etmişdir [19, səh. 212]. Bununla yanaşı, atdan həm qoşqu nəqliyyatı vasitəsi kimi, həm də xalq oyunları zamanı, ov əyləncəsi vaxtı, müharibələr dövründə də istifadə edilmişdir. Bəzi tədqiqatçılar atdan nəqliyyatda istifadə edilməsini er.əv. IV minilliyin axırlarına [14, səh. 36-40], yük və qoşqu heyvanı kimi istifadə olunmasını isə er.əv. III minilliyin sonu-II minilliyin əvvəllərinə aid edirlər [9, səh. 35].

Əldə olunan faktoloji materiallara istinadən cəsarətlə söyləyə bilərək ki, atın əhliləşdirildiyi bölgələrdən biri Cənubi Qafqaz, xüsusilə də Azərbaycan olmuşdur. [12, səh.12-16]. Arxeoloji tədqiqatların nəticələrinə əsasən “Muğanın cənubunda Əliköməktəpəsi yaşayış yerinin eneolit təbəqəsindən əhliləşdirilmiş at skletinin aşkar edilməsi, Qobustan və Gəmiqaya təsvirlərində tunc dövrünə aid at rəsmləri, Mingəçevir və Naxçıvanda (Şahtaxtı kəndində) yenə də tunc dövrünə aid at skletlərinin tapılması göstərir ki, Azərbaycanda atdan istifadənin 5-6 minillik tarixi vardır. [18, səh. 98]. Bu arxeoloji tapıntılara və tarixi məxəzlərə istinad edən mərhum tarixçi M.N.Mirzəyev də Qafqazın, xüsusilə də Azərbaycanın atın ilk əhliləşdirildiyi mərkəzlərdən biri olduğunu bir daha təsdiq edərək yazırdı ki, atın sonralar Yaxın Şərqi ölkələrinə doğru yayılması məhz Qafqazla bağlıdır [13, səh. 228]. Eramızın ilk əsrlərindən Azərbaycanda atı, əsasən, minik vasitəsi kimi

saxladıqlarından, məhz bu vaxtdan atçılıq daha güclü inkişafa başlamışdır.

İnkişaf etmiş orta əsrlərdən başlayaraq kənd təsərrüfatı, sənətkarlıq və ticarətin inkişafı Azərbaycanda minik və yük nəqliyyatına ehtiyacı daha da artırmışdı. Rusiya, İran, Türkiyə, Hindistan, İtaliya və başqa ölkələrə neft, duz və ipək ixracı genişlənməmişdi. Ən vacib karvan yolları Azərbaycandan keçdiyinə görə buraya çoxlu tacirlər gəlirdilər. XVII əsrdə Azərbaycanda olan ingilis taciri A.Cenkinson qeyd edirdi ki, təkcə osmanlılar hər dəfə buradan 400-500 at yükü ipək aparırdılar [15, səh. 135; 7, səh. 11]. Holland dənizçisi Yan Streys yazırdı ki, Dərbəndlə Şamaxı arasında hərəkət edən karvanın tərkibində 1800 at, xeyli dəvə, ulaq və b. yük heyvanı var idi [15, səh. 283]. Məhz xalqın həyatında, məişətində, hərbi, rəhbər və ticarət sahəsində atın aparıcı nəqliyyat vasitəsi kimi populyarlıq kəsb etməsi onunla bağlı inancların yaranmasını da zəruri etmiş, xalq ata özünün dayağı, yol yoldaşı, hətta qardaşı kimi baxmış, onu bəsləmiş, öz layiq olan dəyərini vermişdir. Azərbaycanda mövcud olan təhlükəli dağ yollarında atsız hərəkət etmək çox çətin idi. Sosial vəziyyətindən asılı olaraq yalnız yoxsullar at saxlaya bilmirdilər. Varlı ailələr isə yük atından əlavə, yaxşı qulluq edilmiş minik atı da saxlayırdılar. Ümumiyyətlə, atın əlamətlərinə görə onun sahibinin sosial vəziyyətini müəyyən etmək olardı. El arasında geniş yayılmış “öküzü olmayan əlsiz, atı olmayan isə ayaqsız qalar” – hikmətamiz məsəli də Azərbaycanda atın nə dərəcədə əhəmiyyətli rol oynadığını sübut edir [19, səh. 213].

Yalnız Azərbaycan ədəbiyyatının yox, geniş anlamda bütün orta əsrlər türk ədəbiyyatlarının ilk yazılı abidəsi olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında oğuz qəhrəmanlarının həyatını atsız təsəvvür etmək mümkün deyildir. Dastanda Salur Qazanın dilindən deyilən “at işləməsə ər öyünməz” ifadəsi atın qəhrəmanın həyatında roluna ən bariz nümunədir. “Oğuz igidləri daim bəslədikləri, döyüş meydanına ər savaşına atılarkən mindikləri ağ-boz aygırlar, qonur, təpəl-qasqa, dəniz qulunu, keçə başlı keçər aygır, toğlu başlı tur aygır, göy bədöy, şahbaz atlar həmişə müqəddəsləşdirilmiş, onlara etibar, vafa, sədaqət mücəssiməsi kimi baxılmış, şəninə heykəllər ucaldılmış, qəbirüstü abidələrin əksəriyyətinə at fəqurları qoyulmuşdur. “Kitabi-Dədə Qorqud”

dastanında oğuz igidinə murad, arxa-dayaq, qardaş, yoldaş, köməkçi, qəhrəmanlığın özünü tamamlayan həlledici varlıq kimi ata göstərilən münasibət” [18, səh.98] olduqca təqdirəlayiqdir. Dilçi-alim Ə.Tanrıverdi dastanda olan Qarağuc, Qazlıq at, Boz at, Qaragöz, Qara aygır, Al aygır, Alaca at, Düldül kimi at adlarını da bu siyahıya əlavə edir [17, səh. 37-55]. “Qam Börənin oğlu Bamsı Beyrək boyunu bəyan edər, xanım hey...” boyunda Beyrəyin təriflədiyi boz aygırın məhz bu keyfiyyətləri önə çəkilir:

*Açuq-açuq meydana bənzər sənin alıncuğun,
İki şəbcırağa bənzər sənin gözcüyəzin,
Əbrişimə bənzər sənin yəlcüyün,
İki qoşa qardaşa bənzər sənin qulacığın
Əri muradına yetirər sənin arxacuğın.
At demərəm sana, qardaş deyərəm, qardaşından yeq!*

Başına iş gəldi, yoldaş derəm, yoldaşından yeq! [8, səh.65-66].

Əksər Şərq xalqlarının qədim inanclar sistemində atın od və günəşlə əlaqələndirilməsi mühüm yer tutur. “Müsəlman intibahına aid poeziyada vurğulanır ki, şəfəq atları çaparaq qaranlığı əridir, dan yeri ağarır, hava işıqlanır, dünya bir gün aydınlığa qər q olur. Bu kimi əski dəlillər təsdiqləyir ki, at bəşər oğlu ilə doğmalaşmış, kişilərə arvadı və övladı qədər özünü istəmə bilmişdir” [10, səh. 6].

Qədim dövrlərdən üzü bəri vəfat etmiş qəhrəmanın at dərisinə bükülərək dəfn edilməsi, dünyasını dəyişənlər üçün atın qurban kəsilməsi, atın günəş arabasına qoşulan ilk canlı olması, onun günəş şəfəqlərinə boyanaraq göylərdən yerə enməsi, xilaskar, qəyyumluq funksiyaları daşması, sakral gücə malik olması və s. kimi mifoloji və etnoqrafik xüsusiyyətlər atla bağlı inanclar sisteminin çoxçalarlığını birbaşa təsdiqləyir.

Göründüyü kimi, istər qədim türklər, istərsə də oğuz igidləri və Azərbaycanımızın xalq qəhrəmanları tarix boyu igidliyi atdan təcrid olunmuş şəkildə qavraya bilməmişlər. Şərqşünas-tarixçi F.M.Əsədov Bəsrəli Əl-Cahizə istinad edərək yazırdı ki, türk öz atını dayçalıq vaxtından böyütdüyü üçün onun hər çağırışına cavab verir. Bu at hər

yerdə onun nəzarəti altında olur. Əgər türkün ömrü sona çatsa və onun həyatının bütün günləri hesabansa, məlum olacaq ki, o torpaq üstündən daha çox yəhərdə - at belində ömür keçirib [5, c. 79]. Əski türk rəvayətlərinin birində də deyildi ki, türklər göy üzündən yer üstünə atlı olaraq enmişlər [2, səh.20]. Bütün bu faktlar ata olan inancın formalaşmasına rəvac vermişdir. Həm də türk övladının təsərrüfat həyatı, məişəti, günü-güzəranı bilavasitə atla bağlı olduğundan, tədqiqatçıların böyük əksəriyyəti atla bağlı inanc və sinamaların çoxunun da tarixi və miloloji tutum dairəsinin, etnogenetik areallarının türk dünyası ilə daha sıx şəkildə çulğalaşdığını sübut edirlər [11, səh.274-288]. Ata olan inamın, sədaqətin və hörmətin nəticəsi kimi yaxın keçmişə qədər onu insan kimi kəfənləyib bütün əsləhəsi ilə (yəhər, yüyən, qamçı, sinəbənd və s.) dəfn etmiş, hətta sahibi ilə eyni qəbirə qoymuşlar. Türk ərənləri atı həm də qeyrət, namuc simvolu kimi qəbul etmiş, onu göz bəbəyi kimi qorumuşlar. Azərbaycanın Qərb bölgəsində atla bağlı bir adətə görə, düşmən-yağı tərəfindən hər hansı bir şəxsin atı vurularmışsa, döyülərdisə, yal-quyruğu, qulağı kəsilsə, oğurlandırsa və s. bu kimi hallarda at sahibi düşməni tapıb intiqamını almazdıda, el arasında belə şəxsi saymazdılar, ona salam verməzdilər, onunla qohumlaşmazdılar – qızını ərə almaz, oğluna qız verməzdilər. El arasında beləsinə rişxənd edib deyərdilər: “başında papağını, altında atını saxlamayanla qohumlaşmaq qəbahətdir” [3, səh. 53]. Oğurlanıb, yalı-quyruğu qırılan atları sahibləri istəməyərək öz əlləri ilə öldürməklə bu həqarətdən qurtulmağa çalışmışlar. Biz bunun bariz nümunəsinə “Dəli Kür” bədii filminə Cahandar ağanın atı Qəmərini Allahyar tərəfindən oğurlanıb yal-quyruğunun qırılması kadrında rast gəlirik ki, filmə Cahandar ağa Qəməri böyük hüzn içində güllələyir ki, atı belə vəziyyətdə kimsə görməsin. Bir faktı da qeyd edək ki, yasa bürünmək əlaməti kimi sahibi ölmüş atın yalını-quyruğunu kəsər (qır-xar), çox vaxt da həmin atı salamat saxlamazdılar. Etnoqraf Q.Qədirzadə “Kitabi-Dədə Qorqud”da Aruzun Beyrəyi qılınclaması səhnəsində ölüm ayağında olan Beyrəyin öz igidlərinə müraciətlə: -“Ağ-boz atımın quyuğunu kəs” ifadəsini misal gətirərək, bu fikri tam təsdiq edir. Adətən, həmin atla mərhumun aşını (ehsanını) vermişlər [11, səh. 288]. Əski türklərdə savaşa öncəsi əsgərin öz atının quyuğunu

kəsməsi adəti də olmuşdur. “Türk savaşı sənəti”nin araşdırıcıları görkəmli türk alimi Əbdülqədir İnanca istinadən yazırlar ki, savaştan öncə əsgərin öz atının quyruğunu kəsməsinə ölmə hazır olma və ya şəhidliyi qəbul etmə kimi baxılmışdır [6, səh. 92].

Atla bağlı digər bir inancın mahiyyətində türk-monqol təqvimi dayanır. Məlum olduğu kimi, Şərq xalqları arasında mövcud olan türk-monqol təqviminə görə, yazın gəlişi ilə il 12 heyvan üstündə təhvil olur ki, bunlardan biri də atdır. Təqvimdə adları çəkilən heyvanlar insan həyatında hansı müvafiq rol oynayırdısa, həmin ilin də ruzili və ya ruzisiz, xeyir və ya şər, bolluq və ya qıtlıq olması güman edilirdi. Məsələn, öküz, qoyun, qaban kimi heyvanlar insanlara ət və süd ilə fayda verdiklərindən, ilin bu heyvanlar üstə təhvil olması məhsuldarlıq, bolluq və xoşbəxtlik ili kimi qəbul edilirdi. İlin dovşan, ilan üstə gəlməsi düzlük, doğruluq, bolluq, əmin-amanlıq; meymun, toyuq, at üstə gəlməsi isə qorxu, həyəcan ili kimi mənalandırılırdı. At, ümumiyyətlə Şərq etiqadında müharibə, döyüş simvolu kimi diqqəti cəlb edir. Lakin ilin qulunlu at üstə gəlməsi isə əksinə, xalq inancına görə, əmin-amanlıq, dinclik, bolluq, bərəkət kimi qiymətləndirilirdi. Yəni qulunlu at bala qayğısı çəkən, dinc, sakit heyvan olub, murad rəmzi kimi xalq təsəvvüründə əks olunurdu [20, səh. 119]. Dahi şairimiz S.Vurğun bütün bunları bir etnoqraf dəqiqliyi ilə belə təsvir etmişdir:

Axır çərşənbədir... İl tamam olur...

Bu il, - kənd içində danışır hamı, -

At üstə gəlmişdir Novruz bayramı –

Qulunlu at üstə...

Bu bir muraddır.

Qocalar deyir ki, bolluq keçəcək,

Torpaq su yerinə şərbət içəcək.

Odur ki, hamının ürəyi şaddır,

Hamının arzusu, ümidi güldür,

Üzündən, gözündən nurlar tökülür. [21, səh. 53].

İlin son gecəsi ilə bağlı bir sınamanın məna tutumu yenə də atla əlaqələndirilir. Belə ki, xalq təsəvvürüncə, at kövşəməyən heyvandır.

Ancaq sınınmış qaydaya görə at ildə bircə dəfə-köhnə il başa çatıb yeni il başlananda kövşəyir. İnanca görə həmin anda atın kövşədiyini görə hər bir kimsənin ürəyində tutub dilinə gətirdiyi arzusu çin olmalıdır [1, səh. 72-73].

Bir neçə kəlmə də at tükünün magik təsir gücü haqqında söhbət açmaq olar. Araşdırmalardan bəlli olur ki, qədim türk təsəvvürlərində tük ruh, güc, qüvvət simvolu olmuşdur. At isə qədim düşüncəyə görə, ilahi varlıq olduğu üçün onun tükü hami-qoruyucu funksiyasını daşımışdır. Monqolların “sulle” adlanan bayraqlarının at tükündən olması, qədim türklərdə müqəddəs türk sancağının tuğ hesab olunması, müasir türk dövlətinin və müstəqilliyinin göstəricisi olan tuğun başına at quyruqları bağlanması, Gəncə xanı Cavad xana məxsus buncuğun (tuğun) həm orta, həm də baş ucuna at tükü taxılması, Günəş və Ay tutulmaları zamanı şər qüvvələri qovmaq məqsədilə uzun paya başına kəsilmiş at quyruğunun bağlanması, qədəmləri sayalı olsun deyə, gəlin köçəcək qızın libasına at yalından kəsilmiş tükün tikilməsi, uşağı olmayan gəlinin balışının, həmçinin döşəyinin içində, alt paltarının görünməz hissəsində ağ-boz, göy xallı atın yalından kəsilən tükün çitələnməsi və s. qədim mifoloji-magik təsəvvürlərlə bağlı olub, at tükünün hami-qoruyucu funksiyasını aydın əks etdirməkdədir.

Beləliklə, atın müqəddəsliyi, xalqın təsərrüfat, məişət mədəniyyətinə danılmaz rolu ona olan inamın möhkəmliyinə və əbədiyyətinə sarsılmaz zəmin yaratmış, at insanın ən sadıq köməkçisi, yol yoldaşı, hər b meydanında himayəçisi, aramsız uzanan yollarda etibarlı dostu olmuşdur. Folklorşünas-alim M. Qasımlı yazır ki, bütün tarixi dövrlərdə türk oğlu qılınıc qolunun, sazı isə ürəyinin davamı bilmişdir. Buraya onu da əlavə edə bilərik ki, türk oğlu atı da ayağının davamı kimi qəbul etmişdir. Çünki atla bağlı bütün adətlərin, deyimlərin, inancların və sınımaların ana kökünü türk kökənlik təşkil edir. Bunu etnoqrafik araşdırmalar da əyani təsdiqləyir.

Sonda atla bağlı inanc və sınımaların etnoqrafik xüsusiyyətlərini bir daha təsdiqləmək üçün bəzi seçmələri də diqqətə çatdırmaq istədik:

“Yuxuda at görmək yaxşı əlamətdir. Bu aydın bir yolla getməyə işarədir”; “Atın yalına söyən xeyir tapmaz- deyərlər”; “At tənתיیب yol getmirsə, deməli sahibini qəza gözləyir”; “Atı satanda yüyən və

noxtasını verməzlər. Bu həmin at sahibinin əbədi atsız qalmasına səbəb olar”; “Cindən qorumaq üçün gecələr atın belinə qır sürtərlər ki, cin atı minib yormasın”; “Nal kəsəndə saymazlar, çünki belə olanda bədbəxtlik üz verər”; “Yuxuda at minən adam öz murazına çatar”; “Deyərlər ki, yuxuda at görsən, həmin gün kimləsə sözün çəp gələr”; “Yuxuda at görmək muraddır. Yəni arzuna, muradına çatacaqsan”; “At nalı alıb saxlayanın işi uğurlu olar”; “Atı yəhər və yüyənlə birgə satmazlar”; “Uğura çıxan şəxs gərəkdir ki, uğur qabağı atını nallatsın. Atı uğur qabağı ifçin nallanmayan şəxsin uğuru xeyir tapmaz, işi bəd gətirər, avand olmaz”; “Cıdırda iştirak edən igid gərəkdir ki, cıdırı çıxardığı aygırın yəhərinin yadığına və ya təkaltısına yalquzaq tükü (boz qurd tükü) taxsın. O vaxt cıdırda at mənzil kəsib nəmər alar”; “Gəlin hamilə olanda səhər tezdən ər (qaynata, qayın) tər-təmiz, pak yuyunmuş olmaqla onun önündən yəhərli-yüyənli erkək at keçirər. Elat inamına görə, belə olduqda mütləq gəlinin oğlu olacaq. Doğulmuş uşaq (oğul) isə gələcəkdə el-obası üçün məğlubedilməz igid kimi yetişəcək”; “Uşağı olmayan gəlin ərinin mindiyi ata 40 gün ot-ələf, arpa-saman verib yemləsə, hamilə qalar, ilk övladı oğul olar”; “At sahibi atın yəhərinin yastığının içərisinə qurd tükü qoyarsa, onun atı mənzildə qurd basar, cıdırda hamını üstələyər”; “At nalını həyat qapısına bərkitsən, o evə şər qüvvələr yaxın düşməz, ev bədnəzərdən iraq olar”; “Quru at kəlləsi taxılan bağ-bostan məhsuldar olar, oradan bədnəzər kəsilər”; Gecələr atla yol gedən zaman at qulağını şəkəlyib irəli baxsa, onun iki qulağının arasına aynalı tüfəngi qoyub atsalar güllə hədəfə tuş gələr” və s.

QAYNAQLAR

1. Abdulla B. Arxaik folklor janrları. Sınamalar. // Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Altı cildə, I cild, Bakı, Elm, 2004
2. Ali Abbas Çınar. Türklərdə at ve atçılık. Ankara, 1993
3. Azərbaycan folkloru antologiyası. XXI kitab. (Qazax örnəkləri). Bakı, Elm və Təhsil, 2012
4. Azərbaycan mifoloji mətnləri (tərtib edəni, ön söz və şərhlərin müəllifi A.Acalov) Bakı, Elm, 1988

5. Асадов Ф.М. Арабские источники о тюрках в раннее средневековье. Баку, 1993
6. Əsgər Ə., Qırçaq M. Türk savaş sənəti. Bakı, 1996
7. Керимов Т.М. Народные транспортные средства Азербайджана в XIX – начале XX в. (историко-этнографическое исследование). Баку, Элм, 2004
8. Kitabı –Dədə Qorqud. Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər. Bakı, “Öndər”, 2004
9. Ковалевская В.Б. Конь и всадник: Пути и судьбы. М, Наука, 1977
10. Qafarlı R. “Kitabi-Dədə Qorqud” eposundakı at kultunun sirrini açan böyük alim və vətəndaş. // Tanrıverdi Ə. “Dədə Qorqud kitabı”nda at kultu. Bakı, Nurlan, 2012
11. Qədirzadə H.Q. Ailə və məişətlə bağlı adətlər, inamlar, etno-genetik əlaqələr. Bakı, Elm, 2003
12. Quliyev F. Azərbaycanın kurqan qəbirlərində at dəfni. Bakı, Elm, 2008
13. Мирзоев М.Н. Вавилония в период господства касситской династии (XVI-XII вв. до н.э.) // Диссертация на соис. уч. степ. канд. ист. наук. Баку, 1995
14. Пиотровский Б.Б., Флиттнер Н.Д. История техники Древнего Двуречья // Очерки по истории техники Древнего Востока. М-Л, Изд-во АН. СССР, 1940
15. Путешественники об Азербайджане. т. I. Баку, Изд-во АН. Азерб. ССР, 1961
16. Şahbazov T.S. Azərbaycanda islamaqədərki inamlar (Lənkəran-Astara bölgəsinin materialları əsasında tarixi-etnoqrafik tədqiqat). Bakı, Xəzər Universiteti nəşriyyatı, 2008
17. Tanrıverdi Ə. “Dədə Qorqud kitabı”nda at kultu. Bakı, Nurlan, 2012
18. Vəliyev F. Azərbaycan hərbi sənətində atın rolu. // Hərbi bilik (hərbi, elmi-nəzəri, publisistik jurnal). № 1, 2007
19. Vəliyev F. XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın maddi mədəniyyəti (tarixi-etnoqrafik tədqiqat). Bakı, Şərq-Qərb, 2010,
20. Vəliyev F., Əfəndiyev R. Səməd Vurğun və Azərbaycan etnoq-

rafiyası. Bakı, Çınar-çap, 2006

21. Vurğun S. Əsərləri. Altı cildə, III cild, Bakı,1961.

SUMMARY

Ethnographic Features of Beliefs Related to Horses

The article is dedicated to the study of the ethnographic features of beliefs and trials, which are considered an important achievement of the people's spiritual genius. There is no area of people's life where customs, beliefs, trials and others don't show themselves in one way or another. Rising customs, beliefs and tests of Turkish ethnic-cultural existence to the level of national identity clearly reflect the defining features of the Turkic ethnos, clearly embodying its national identity, historical and cultural ties, way of life, achievements in the field of spiritual culture, imagination and understanding. Meanwhile, this is one of the most serious sources of identification.

